

- سرشناسه : عبدلی آشتیانی، اسدالله، ۱۳۴۶ -
 عنوان و نام : نامه‌های تجاری میرزا غلامرضا بنکدارتفرشی/ نگارش اسدالله عبدلی آشتیانی.
 پدیدآور :
 مشخصات نشر : قم: مجمع ذخایر اسلامی، ۱۳۹۲.
 مشخصات : ۸۹ ص.
 ظاهری :
 فروست : معرفی میراث مخطوط؛ ۲۰۶.
 شابک : ۲-۴۹۱-۹۸۸-۹۶۴-۹۷۸
 وضعیت فهرست : فیبا
 نویسی :
 یادداشت : کتابنامه به صورت زیرنویس.
 موضوع : کتب و کار -- ایران -- تفرش -- پیشینه‌ها
 موضوع : تفرش -- تاریخ -- اسناد و مدارک
 رده بندی کنگره : ۲۰۷۹DSR ۱۳۹۲ ۱۳۶۳/ف
 رده بندی دیویی : ۱۳۵۲/۹۵۵
 شماره : ۳۱۹۹۲۶۹
 کتابشناسی ملی :

معرفی میراث مخطوط: ۲۰۶

نامه‌های تجاری میرزا غلامرضا بنکدار تفرشی

نگارش:

اسدالله عبدلی آشتیانی

نشر: مجمع ذخائر اسلامی

چاپ اول

۱۳۹۳ خورشیدی

©MAJMA AL-DAKAAIR AL-ISLAMYYAH, Y.18

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or translated in any form, by print, internet, photo print, microfilm, CDs or any other means without written permission from the publisher.

نامہ های تجاری
میرزا غلامرضا بنکدار تفرشی
مکاتیب: اسد اللہ عبدلی آشتیانی

پیشہ : بطور / صحافی / محرم
 نشتر جمع احقر اسلام - قم
 احمد کاشانی روح اللہ فرنگ
 اہمیت چاہی : قبل ۱۳۶۳ ش (۱۳۰۴)
 قلم کاران : صمد
 شاہکار : ۲- ۲۹۱- ۹۶۸- ۹۷۸

ارتباط با ناشر

فہم، غلامانہ ملاکاتی (فہم) - کڑی ۲۲ - پلاک ۱ - جامعہ اعظمی اسلامیہ
تلفون : ۷۶۱۲۳۳۶۳ - ۷۶۱۲۳۳۶۳ - ۷۶۱۲۳۳۶۳
ہیرا، ۷۶۱۲۳۳۶۳ - ۷۶۱۲۳۳۶۳ - ۷۶۱۲۳۳۶۳

نشانی پایگاه‌های اینترنتی :

www.zakbaker.net

There must be

1. *Właściwości*

Infektionen:

برای دریافت نسخه الکترونیکی اثر، شش ماه پس از تولید آن، به سایت مجمع ذخائر اسلامی رجوع کنید.
هفت ریال (۰۰۰۰۰۱ تومان یکد ریال) - ۱۵۰ تومان

به نام خداوند جان و خرد
کزین برتر اندیشه برنگذرد

مقدمه

شهر تفرش

تفرش یکی از شهرهای استان مرکزی است که از شمال به ساوه، از جنوب به اراک و فراهان، از شرق به قم و آشتیان، و از غرب به نویران محدود شده و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۹۰۰ متر است. این شهر از زمان‌های دور، مهد سادات اصیل و عالمان، فرهیختگان، شاعران و ادیبان ایران‌زمین بوده و هست. تاریخ غنی و پربار این شهر و آثار ارزشمند تاریخی و مذهبی فراوان آن، حکایت از فرهنگ کهن و افراد تأثیرگذار آن دارد.

این شهر دارای دو محلهٔ بزرگ به نام «قم» و «طرخوران» است که از قرن دوم و سوم هجری، محل امن و پناهگاه سادات علوی بوده است. سلسلهٔ این سادات به امام سجاد، امام محمدباقر، امام جعفرصادق و امام موسی کاظم - علیهم‌السلام - می‌رسد.

اسناد حاضر، شماری از اسناد تجاری مربوط به همین شهر است که همچنان که بحث آن خواهد آمد، در نگارش تاریخ این منطقه، بسیار مؤثر و حیاتی است.

جایگاه اسناد تجاری در تدوین تاریخ محلی

آنچه در طی زمان به صورت مکتوب باقی مانده و می‌توان بدان اعتماد کرد، در دایرهٔ تعریف سند می‌گنجد. عنصر زمان و مکان در تولید اسناد، نقشی اساسی و غیرقابل انکار دارند و چون این اسناد در بطن جامعه تولید شده و نیاز، علت وجودی آن بوده، بسیاری از آن‌ها از دخل و تصرف و تحریف در امان مانده‌اند.

البته هر طبقه اجتماعی به فراخور خاستگاه و جایگاه خود و با ادبیات ویژه‌ای مصطلحات این اسناد را به وجود می‌آورند؛ ویژگی‌های اسناد شرعی و عرفی و دیوانی و اداری با طبقه تجار و صنف بازاری، متفاوت و گاهی متضاد است و هریک در جای خود به کار می‌آید.

یکی از عناصر زمانی که همان شخصیت‌های تاریخی هستند، ویژگی‌های خود را در اسناد بروز داده و ما نسبت به آنان به داوری می‌نشینیم. اسناد تجاری در دل بازار و قلب اقتصادی جامعه به وجود آمده و بدین سبب، در تاریخ تجارت و نوع تعامل افراد این طبقه باهم و جامعه پیرامون خود، از اعتباری بالایی برخوردارند؛ مضاف بر این، جامعه آنان را به عنوان تاجر، بازاری و بنکدار می‌شناخته که از قوی‌ترین افراد جامعه خود از نظر وسع مالی و اقتصادی به شمار می‌رفته و بالطبع بر جامعه و محیط اطراف خود تأثیرگذار بوده‌اند.

اسناد تجاری محلی، قسمتی از تاریخ مکتوب طبقه تجار است. تصور پژوهش درباره اسناد تاریخ تجارت که ارتباط تنگاتنگی با تحولات سیاسی و اجتماعی دارد، بدون بازخوانی اسنادی از این دست، دشوار و یا غیرممکن است.

اسناد موجود، مربوط به یکی از تأثیرگذارترین طبقه اجتماعی است که در به ثمر نشاندن انقلاب مشروطه نقش داشته‌اند. این اسناد، نامه‌های تجاری اواخر سلسله قاجار و ابتدای سلطنت پهلوی اول را شامل می‌شود که از منظر پژوهش‌های تاریخی، بسیار مهم و قابل بررسی است. بنا بر پژوهش برخی محققان:

زمانی هم که جنبش مشروطه‌خواهی به بار نشست، آنان [تجار] به عنوان طبقه سیاسی، هم‌ردیف با دیگر طبقات، در آن سهم شدند؛ به طوری که ۲۸ کرسی از ۱۶۱ کرسی که در نخستین دوره مجلس شورای ملی پدید آمد، به نمایندگان تجار اختصاص یافت. این نمایندگان که فراوانی ۱۷ درصدی را نشان می‌دهند، ضمن مشارکت در زندگی سیاسی، از منافع جمعی و مشترک بازرگانان در مجلس دفاع و برای حفظ آن سخنرانی می‌کردند. آنان از همان روزهای نخست ورود به مجلس، در تحقق اهداف اقتصادی و بازرگانی، از خود توانایی نشان دادند و در کاهش قدرت حکام ولایات درباره جمع‌آوری مالیات کوشیدند و مصرا نه از دولت خواستند امور مالی را اصلاح کند و

بدان نظم بخشد. امین‌الضرب در سخنانی، مالیه، تیولات و امور گمرکی را از مهم‌ترین مسائلی دانست که دولت و وزرا باید درباره آن‌ها اصلاحاتی را انجام دهند.^۱

درگیری تجار بزرگ با رؤسای گمرکات و دارایی کشور و در رأس آن‌ها با مسیونوز بلژیکی، که در باور برخی از نویسندگان نقطه آغازین انقلاب مشروطیت ایران به شمار می‌آید، پدیده تاریخی دیگری است که نشان از اعتراض و استقامت گسترده بازرگانان در مقابل قدرت خودمحمور حکومت قاجار و تمایلات غیرقانونی عوامل خارجی دارد.^۲

به هر حال، انتظاراتی که تجار از مشروطیت داشتند و امیدهایی که بدان دل بسته بودند، نه تنها در این سال‌ها برآورده نشد، بلکه موجبات یأس آنان را نیز فراهم کرد؛ به طوری که تجار، آرزوی بازگشت به سال‌های قبل از آن را می‌کردند و در قرار از وخامت پیش‌آمده، به دوران سپری شده غبطه می‌خوردند.^۳

بحران‌ها و اغتشاشاتی که در دو دهه سلطنت احمدشاه قاجار در نقاط مختلف کشور سر برآورد، بدون آنکه مورد علت‌یابی قرار گیرند و راه حلی برای برطرف ساختن همیشگی آن‌ها اندیشیده شود، زیر چکمه‌های نظامی رضاخان سردار سپه منکوب و سرکوب شد.

محتوای اسناد مورد بحث، عمدتاً برات‌ها یا نامه‌هایی است که دو تن از تجار سرشناس به نام‌های میرزا غلام‌رضا بنکدار تاجر تفرشی و میرزا عبدالله‌خان تاجر آشتیانی از تهران و آشتیان و یا مناطقی از تفرش از جمله «قم» برای یکدیگر نگاشته و گسیل داشته‌اند؛ ذیلاً به طور مختصر به معرفی تجار مذکور خواهیم پرداخت.

میرزا عبدالله‌خان تاجر آشتیانی

میرزا عبدالله عطایی آشتیانی (متو: ۱۳۰۰ ه.ق. / فو: ۱۳۲۴ ه.ش.) فرزند کربلایی علی اکبر فرزند عطاءالله آشتیانی، از جمله تاجران موفق و مورد احترام و بنیان‌گذار بازار آشتیان با هزینه شخصی

۱. آریابخش‌پاش، یحیی، «ماهیت تجار در عصر قاجار و پهلوی»، در: مجموعه مقالات همایش ریشه‌های رشد شاخه‌های

شکوفایی، به همت اتاق بازرگانی، به کوشش علی ططری (تهران: اندیکا، ۱۳۹۰)، ص ۹۸.

۲. همان؛ ص ۹۷.

۳. همان؛ ص ۹۹.

خود بود. وی مردی باسواد، خوش خط، سیاق‌دان و دانای مبادی ادب و بهره‌مند از فراستی مثال‌زدنی در تجارت و امور بازرگانی بوده و از ملائکین به شمار می‌آمد.

براساس برخی اسناد، وی املاک مستوفی (میرزا حسن خان صدراعظم) واقع در سیاوشان، آشتیان و کندرود خلجستان را خرید و در کنار امور تجاری به زمین‌داری و کشاورزی نیز پرداخت. در بعضی از نامه‌های ماقبل سال ۱۳۰۴ خورشیدی، از میرزا عبدالله با این القاب یاد شده: «آقا میرزا عبدالله تاجر آشتیانی» و «آقا میرزا عبدالله خان اکبرزاده تاجر آشتیانی». وی بعد از سال ۱۳۰۴ خورشیدی و صدور شناسنامه، به اعتبار جدش، شهرت عطایی را برگزید و بدان اشتها یافت.^۴ بر پایه اسناد و مدارک موجود، بنای بازار آشتیان به سال ۱۳۲۷ ه‍.ق. توسط آقا میرزا عبدالله خان تاجر آشتیانی بنا گردیده:

از قراین و شواهد چنین برمی‌آید، آن‌چه که هم‌اکنون با معماری سنتی خشت و گل در بافت قدیمی شهر به طول ۲۳۵ و میانگین عرض ۵/۵ متر سر به جیب تفکرفرو برده و به شکوه و رونق گذشته خود می‌اندیشد، در مراحل اولیه خود در عهد صفوی به شکل بازاری در میدان آزادی کنونی آشتیان [(میدان بازار)] تکوین یافته است. سپس در اواخر سلسله قاجار، یکی از تاجران محلی به نام میرزا عبدالله عطایی تاجر آشتیانی با احداث و ایجاد سرای نو (تیمچه) و دو بارانداز، آن را به زیبایی توسعه و امتداد بخشید.^۵

این بازار دارای یک باب زورخانه و دو تیمچه بوده و همانند بسیاری از بازارهای دیگر، محلی برای تولید مواد خوراکی و سایر فراورده‌ها و محصولات صنعتی و مصرفی همانند آهن‌گری، نجاری و گیوه‌دوزی و... به شمار می‌رفته که بر اثر عوامل مختلف، سه بنای یاد شده، به مرور زمان از بین رفته و امروز آن بازار به طور عمده به مکانی جهت فروش اجناس تبدیل شده است.

۴. عبدل آشتیانی، اسدالله، *مراسلات تجاری میرزا عبدالله خان تاجر آشتیانی (عطایی)* (قم: نشر مجمع ذخائر اسلامی، ۱۳۹۰)، صص ۶ و ۷.

۵. عبدل آشتیانی، اسدالله و نورانی آشتیانی، محمدعلی، *نامه‌های تجاری و اسناد بازار آشتیان* (قم: نشر الماس، ۱۳۸۸)، ص ۱۳.

میرزا غلامرضا بنکدار تاجر تفرشی

مرحوم دکتر معین در فرهنگ خود ذیل واژه «بنکدار» آورده است:

بنکدار به کسی گویند که حیوانات از قبیل نخود، عدس، ماش و لوبیا و باقلا فروشد؛ کسی که مأكولات از قبیل پنیر و کشک و روغن و برنج و حبوبات و جز آن ها جهت فروش ذخیره کند.^۱ بر پایه اسناد موجود، میرزا عبدالله تاجر آشتیانی، وی را با این عنوان خطاب می کرده: «خدمت جناب مستطاب اجل آقای آقا میرزا غلامرضاخان تاجر بنکدار تفرشی. زید محبده. طهران، بازارچه گلپندک»:

که با توجه به موارد مشابه و براساس مبادلات صورت گرفته بین ایشان مشخص می شود مورد اعتماد و وثوق وی بوده.

اسناد دست یافته مربوط به میرزا غلامرضاخان بنکدار تفرشی، ۷۴ برگ می باشد که قدیمی ترین سند آن، جمادی الثانی ۱۳۳۵ هجری قمری و آخرین تاریخ آن مربوط به سال ۱۳۱۳ خورشیدی است؛ به طور مثال و برپایه سند شماره (۱۲، ۷۴) آقا میرزا غلامرضاخان تاجر، طی نامه ای به آقا شیخ جعفر مجتهد شهرابی، وی را وکیل کرده تا مزرعه جوک گرکان را که از میرزا عبدالله تاجر خریده، به موجب این عریضه، از جانب وی به خودش منتقل نماید. برپایه این سند، وی رابطه بسیار نزدیکی با آقا شیخ جعفر که شیخ الاسلام آشتیان بوده، داشته است. میرزا غلامرضاخان، بسیار خوش حفظ بوده و صورت حساب های سیاق وی بسیار زیباست. سجع مهر وی «غلامرضا»، زیر آن به لاتین «غلامرضای تفرشی» حک گردیده است.

امید آن است که این مجموعه اسناد تجاری بتواند برای محققان و پژوهشگران مفید بوده و تاریخ تجاری منطقه مزبور را در اواخر عصر قاجار و جنگ جهانی اول، اندکی روشن گرداند؛ در پایان لازم می دانم از «انجمن مجموعه داران ایران» خصوصاً جناب آقای مهندس منوچهر لطفی ریاست محترم آن، دوست فاضل و همشهری بسیار گرامی استاد غلامرضا سحاب که در تدوین این اثر

۶. معین، محمد، فرهنگ فارسی (چاپ های متعدد)؛ ذیل واژه «بنکدار».

بسیار بنده را مورد تشویق قرار داده و به لطف یاری‌ام رسانده‌اند و سرکار خانم محبوبه بیگ که زحمت تایپ این اثر بر عهده ایشان بود سپاس ویژه داشته باشم.

همچنین از دوست فاضل و گرامی جناب آقای سید صادق حسینی اشکوری، ریاست محترم «مجمع ذخائر اسلامی» که زحمت طبع این اثر را متقبل شده و همیشه پشتیبان محققان تاریخ محلی بوده‌اند، کمال امتنان و تشکر را دارم.

ایام عزت و سعادت مستدام.

اسدالله عبدلی‌آشتیانی

کرج - بهار ۱۳۹۲